

Türkiye'de Cumhuriyet Dönemi'nde tarım coğrafyasının tarihsel gelişimi üzerine On historical development of agricultural geography during Republic period in Türkiye

Gönderim Tarihi / Received: 23.08.2023

İrfan KAYGALAK¹

Kabul Tarihi / Accepted: 22.10.2023

Doi: [10.31795/baunsobed.1348826](https://doi.org/10.31795/baunsobed.1348826)

ÖZ: Bu çalışma Türkiye'de Cumhuriyet Dönemi'nde tarım coğrafyasının gelişim tarihini ele almaktadır. Çalışma, Türkiye'deki tarım coğrafyası çalışmalarını Anglo-Amerikan ve Batı coğrafyasındaki çalışmalara referansla ele almakta ve değerlendirmektedir. Tarım coğrafyası ve kırsal coğrafyadaki çalışmaların kuramsal, tematik ve yöntemsel açıdan genel karakterini ortaya koymaya çalışan çalışma, yöntem açısından literatür değerlendirmesinden yola çıkmakta; bu kapsamda veri olarak son elli yılda hazırlanan beşeri coğrafya doktora tezleri başta olmak üzere alana ilişkin yapılan literatür değerlendirmelerinden ve diğer yayınlardan hareket etmektedir. Çalışmanın temel bulguları, Türkiye'de tarım coğrafyasının Anglo-Amerikan coğrafyasına kıyasla geride kaldığını, insan çevre etkileşimini odak alan betimleyici bölgesel gelenekten kurtulamadığı yönündedir. Çalışma, Türkiye coğrafyacılarının tarım coğrafyası alanındaki gelişmeleri yakalamak istiyorlarsa çoklu mekânsal ölçekte gerçekleşen toplumsal ilişkileri ile makro ve mikro süreçleri araştırma odağına alması gerektiğini ve değişik ekonomik coğrafya yaklaşımlarını buluşturmaya imkan sunan ilişkiyel bir yaklaşım geliştirmeleri gerektiğini ileri sürmektedir.

Anahtar Kelimeler: Tarım coğrafyası, Kırsal coğrafya, Bilim tarihi, Coğrafya

ABSTRACT: This study deals with historical development of agricultural geography in Republic period of Türkiye. It evaluates agricultural geography studies in Türkiye by taking Anglo-American geography as reference. Revealing thematic, theoretical and methodological characteristics of studies conducted in agricultural geography and rural geography fields; methodologically the study departs from literature review and addition to other reviews and publications related to the field deploys mostly doctoral dissertations as data prepared in last half century by human geographers. The main finding of study is that agricultural geography in Türkiye is trapped into descriptive regional approach focusing human and environment interaction in determinative sense and therefore it is underdeveloped compared to the counterparts in the Western world. The study suggests that if agricultural geography in Turkey aims to catch up its Anglo-American counterpart it should take multi-scaled social relations into consideration and it must has relational perspective which provides convergence of diverse economic geography approaches and makes it possible to put both macro and micro processes into research focus.

Keywords: Agricultural geography, Rural geography, History of science, Geography

¹ Doç. Dr., Balıkesir Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi/Coğrafya Bölümü/Türkiye Coğrafyası Anabilim Dalı, irfan.kaygalak@balikesir.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-3051-6414>

EXTENDED ABSTRACT

Introduction

The symbolic times such as the centennial of the Republic are very good opportunity to think on development and progress of disciplines in Türkiye. It is meaningful in terms of not only for seeing the way that left behind and encountering or facing the past; but for thinking on possible and preferable trajectories in future of the discipline as well. Departing from this motivation, the study examines historical development and current situation of agricultural geography and rural geography in Türkiye. As a subdiscipline of geography agricultural geography deals with geographical distribution and spatial location of agricultural activities addition to environmental, economic and social dynamics shaping those activities (Andrae, 1981; Singh and Dhillon, 2004). Despite the history of agricultural geography in Türkiye goes back a long way, absence of a rich critical literature on the history of the discipline is out of the question. Despite existence of relatively rich literature on development of geography in Türkiye recently, the number of studies examining historical development of agricultural geography in Türkiye is limited. Aliağaoğlu (2019) should be called as exceptional in this regard. This study aims to fill this gap by comparing its development and present position with the Western counterparts.

Methodology

There are two main ways to analyze historical development of a discipline. The first one concentrates on inner disciplinary developments such as theoretical and methodological changes while the second one focuses on external context of the discipline which symbolized with social, economic, technological and political factors causing or leading disciplinary change and development. The first one is about internal logic of the discipline and brings into focus thematic changes, basic approaches, main theoretical debates and methodological issues. On the other hand, in terms of methodology the problem is not only about the perspective. Reference area which is taken for comparison is also meaningful for understanding position of a discipline. Since it is more developed and dominant in the world, in this study historical development of agricultural geography in Türkiye is analyzed in comparison to Anglo-American agricultural geography. For this purpose agricultural studies in Türkiye are evaluated by literature review and doctoral dissertations prepared in last half century are examined in terms of their theoretical, methodological and thematic approaches.

Findings

Compared to its Western and Anglo-American counterparts there is no a disciplinary historical development for agricultural geography that represented by continuous changes in its themes and approaches. In spite of initial studies in this field date back to the last decades of 19.century, there are no considerable changes in theoretical and methodological approaches from the past to present in Türkiye. At the end of 19.century and pre-Republic term, agricultural studies in Türkiye conducted under impression of German and French geography. Environmental determinism based explanations and descriptive regional approach are inherited from this impression by Turkish geographers. Since agricultural life and its landscape is in harmony with environmental deterministic logic and regional approach become dominant in Turkish geography (Tuysuz and Yavan, 2012) agricultural studies become prevalent in geography. This situation has continued during the Republic term as well.

Reviewing articles published in geography journals between 1915 and 2019, Aliağaoğlu (2019) claims that the number of agricultural studies in the article form has gradually increased in Republic period and all of them are concentrated on either agricultural production or animal husbandry. Similarly, departing from the articles in geography journals, Aliağaoğlu and Aslantekin (2018:107) contend that agricultural studies can be separated into seven groups according their focusing subjects. Yet, the studies concentrating on agricultural products are pervasive in the area. This claim is supported by thematic examination of PhD dissertations as well. A quick glance at the contents of doctoral dissertations indicates that dominant affect of regional approach is still on work and agricultural geography in Turkey is reduced to the science of distribution and environmental effect.

Conclusion and recommendations

Evaluations of the study put forward that agricultural geography in Turkey is still backward and not able to import new theoretical, thematic and methodological developments. With its current situation agricultural geography is not able to explain the recent changes and transformations in landscape and geography of agriculture. Without incorporating new theoretical developments relating to food regimes after 1970s in Western world, it seems not possible to overcome environmental determinism trap and descriptive regional approach. It seems to me if Turkish geographers want to catch up their counterparts in the beginning of the second century of the Republic, a few epistemological breaks must be realized in agricultural and rural geography. The first one is to incorporate relational perspective which defends dialectical relationship between rural and urban processes and open the gate to relational thinking. Second one is leaving only production based analyses and pay attention to consumption and distribution processes as well. Thirdly, instead descriptive distribution centered analyses; agricultural geography must bring social processes into focus for explanations. And last but not least, it must develop new analytical frameworks those are capable of catching multiscaled characteristics of agriculture and able to include both macro and micro dynamics. In this way it will be able to incorporate both structural affects and role of agency into the explanation frameworks and provide more realistic representation of the facts it deals with.

Giriş

Cumhuriyetin 100. yılı gibi simgesel dönüm noktaları, Türkiye’de bilimin gelişimi ve serüveni üzerinde düşünmek için iyi birer fırsattırlar. Bu tür dönüm noktaları, geçmişe kıyasla alınan yolu görmek ve bir bilanço çıkarmak açısından anlamlı olduğu gibi, disiplinlerin gelecekte izleyecekleri yörüngeleri üzerine düşünmek ve bu yörüngeleri istendik doğrultuda şekillendirmek açısından da iyi birer fırsattırlar. Bu çalışma, bu motivasyondan hareketle Cumhuriyet Dönemi’ndeki tarım coğrafyası ve kırsal coğrafya disiplinlerinin durumunu ele almayı ve gelinen noktayı ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Yeryüzü peyzajını şekillendiren en geniş ekonomik faaliyetlerinden biri olması nedeniyle tarım; toplumsal yaşam biçimlerinin en geniş formu olması nedeniyle de kırsal yaşam, geçmişten beri coğrafyanın yaygın inceleme alanlarından ikisi olagelmışlerdir. Coğrafyanın içinde ziraat ya da tarım coğrafyası, daha çok tarımsal faaliyetlerin coğrafi dağılışı ve mekânsal konumlanması ile bunun ardındaki doğal, ekonomik ve sosyal ilişkilerle tanımlanan dinamikleri inceleyen bilim dalı olarak tanımlanır (Andreae, 1981’den aktaran Singh ve Dhillon, 2004: 4). Kırsal coğrafya ise daha çok kırsal yaşamın olduğu alanın sosyo-mekânsal karakterini ve yerleşme özelliklerini inceleyen bir bilim dalı olarak tanımlanır (Woods, 2005). Hiç şüphesiz tarımın kırsal yaşamın ekonomik altyapısı olması nedeniyle, iki disiplin arasındaki sınırı çizmek güçtür. Bu yüzden Türkiye’de tarım coğrafyasının tarihi değerlendirilirken aynı zamanda yapılan kırsal çalışmalara ve dolayısıyla da kırsal coğrafya disiplinine de bakmak gerekir.

Ancak Türkiye’de bu iki alt disiplinin tarihsel gelişimine odaklanan çalışmaların sayısı oldukça sınırlıdır. Her ne kadar coğrafyanın tarihsel gelişimi ve sorunlarına ilişkin yapılan çalışmaların sayısında son yıllarda artış gözlemlense de alt disiplinler özelinde bunun zayıf kaldığı görülmektedir. Bu açıdan Tümertekin ve Özgüç (1997), Doğanay ve Coşkun (2012) ile Aliagaoglu (2019) tarım coğrafyası özelinde yapılan değerlendirmelerin istisnai örnekleridir. Kırsal coğrafyasına dair öncü çalışmalardan olan Tunçdilek’in 1967 ve 1978 yıllarındaki çalışmalarına ek olarak çok sayıda ampirik çalışma olmasına karşın literatür değerlendirmesi ile ilgili çalışma yoktur. Buna karşın Yiğit ve Tuncel’in (2017) hazırlanmış olduğu coğrafyanın geneline özgü biyografik çalışma ise tarım coğrafyası özelinde bibliyografya araştırması yapılmak istenildiğinde başvurulacak ender eserlerden biridir. Ancak Aliagaoglu’nun (2019) çalışması istisna tutulduğunda, tarım coğrafyası özelinde disiplinin içsel gelişme mantığını, bu gelişimde etkili olan dışsal faktörleri, disiplinindeki teorik ve epistemolojik dönüşümleri ile güncel konumunu dünyadaki örnekleriyle karşılaştırmalı biçimde sorgulayan eleştirel bir literatürün olduğunu savunmak zordur. Bu da Cumhuriyet’in yüzüncü yılında tarım coğrafyası ve kırsal coğrafyanın bulunduğu konumu incelemeyi anlamlı bir çaba yapmaktadır.

Bu motivasyondan hareketle çalışma, Cumhuriyet’in yüz yılı boyunca tarım coğrafyasının geçmişten günümüze nasıl geliştiğini; teorik, tematik ve metodolojik yaklaşımları itibariyle nasıl bir gelişme seyri sergilediğini ve güncel konumunun nasıl olduğunu incelemektedir. Bu amaç doğrultusunda çalışma beş alt bölüme ayrılmıştır. Giriş bölümünün ardından ikinci bölümde yöntem bölümü sunulmakta, takip eden bölümde Batı’daki tarım coğrafyasının gelişim tarihine değinilmektedir. Ardından Türkiye’de Osmanlı Dönemi’nden günümüze gelinceye kadar Tarım Coğrafyası disiplininin gelişimi ve güncel konumu ele alınmaktadır. Tamamlayıcı ve destekleyici alt alan olması nedeniyle bu bölümde kırsal coğrafya çalışmalarının da kısa bir tarihi ve değerlendirilmesi sunulmaktadır. Sonuç ve tartışma bölümünde ise güncel konumundan hareketle tarım coğrafyasının gelecekteki gelişimi açısından birtakım öneriler sunulmaktadır.

Yöntem

Tarım coğrafyası ve kırsal coğrafya gibi herhangi bir disiplinin tarihini değişik yöntemlerle ele almak mümkündür. En yaygın yöntemlerden biri içe bakış yöntemi olup disiplin içi gelişmeleri odağa alan yaklaşım iken bir diğeri ise disiplinin içinde bulunduğu sosyal, ekonomik, kültürel ve politik koşulları odak alan dışsal okuma biçimidir (Tekeli, 2001; Özgür ve Yavan, 2013). Disiplinin çalışma konularını, temel yaklaşımlarını, ana teorik gelişmelerini, tematik gündemini ve yöntemsel gelişmeleri neden ve sonuçlarıyla ele alan birinci yaklaşım, disiplinin iç mantığını kavramak açısından önemlidir. Yüz yıllık süreçteki disiplinler gelişmeyi incelemek istediğimizde de kullanışlı bir yöntem olmaktadır. Maalesef Türkiye’de coğrafyanın alt bilim dalları itibariyle tarihini bu değişik yöntemlerle ele alan çalışma sayısı

yok denecek kadar azdır. Bunun yerine simgesel dönemlerde genel olarak coğrafyanın durumuna ve konumuna odaklanan çalışmalar bulunmaktadır (Akyol, 1943a, Akyol, 1943b, Akyol, 1943c; Erinç, 1973). Son yıllarda ise coğrafyanın kurumsallaşma tarihine, gelişimine ve sorunlarına odaklanan çalışmaların sayısı artmaktadır (Yavan, 2005; Gümüşçü, 2012; Yavan, 2012; Tuysuz ve Yavan, 2012; Arı, 2013; Bekaroğlu ve Yavan, 2013; Özgür ve Yavan, 2013; Bekaroğlu, 2016; Gümüşçü ve Karakaş-Özür, 2016; Arı, 2017; Bekaroğlu ve Yavan 2018; Özgür, 2018; Yavan ve Kurtar-Anlı, 2018; Gümüşçü, 2019; Bekaroğlu vd., 2019; Yavan, 2019; Bekaroğlu ve Yazan, 2021; Tanrikulu ve Gümüşçü, 2021). Ancak tüm bu çalışmalar içinde tarım coğrafyası ve kırsal coğrafya alt disiplinleri özelinde değerlendirmeler bulmak zordur. Tarım coğrafyası ve çalışmalarının Türkiye’deki konumuna ilişkin tek çalışma ise Aliağaoğlu’na (2019) aittir. Buna karşın kırsal coğrafya alt disiplininin tarihini ve konumunu sistematik şekilde ele alan çalışma bulunmamaktadır. Aşağıda değinilen kimi kitap eserlerde her iki disiplinin tanım ve içeriklerine ilişkin değerlendirmeler bulmak mümkün olsa da bu disiplinlerin tarihsel gelişimi ve güncel konumunu odak alan çalışmalar yoktur.

Bu çalışma, tarım coğrafyasının Türkiye’deki gelişim tarihini ele alarak bu konudaki literatüre katkı sunmayı amaçlamaktadır. Tarım coğrafyasının gelişim tarihini ve güncel konumunu incelemek istediğimizde ise yöntemsel açıdan bunun dünya ya da belli bir bölgedeki konuma referansla yapılması gerekir. Dünyada genel olarak coğrafya disiplini alanında öncü konumda olan yer Batı ya da Anglo-Amerikan coğrafyası olduğu için bu çalışma da bu bölgeye referansla Türkiye’deki tarım coğrafyası alt disiplininin ele almaktadır. Bu açıdan Türkiye ile Anglo-Amerikan tarım coğrafyasındaki teorik, tematik ve metodolojik yaklaşımlar kıyaslanarak Türkiye’nin konumu ortaya koyulmaktadır. Bunun için yöntemsel olarak literatür değerlendirmesinden yola çıkılmakta ve Türkiye’de yapılan tarım coğrafyası çalışmalarının teorik yaklaşımları, konu seçimleri ve yöntem tercihlerine ilişkin genel özellikleri incelenmektedir. Cumhuriyet Dönemi’nin son elli yılı için ise benzer inceleme ve analiz yazılan doktora tezleri üzerinden yapılmaktadır. Söz konusu tezler, Yükseköğretim Kurulu’nun (YÖK) Tez Merkezi’nde bulunan ve Türkiye’deki üniversitelerde yazılmış olan olup yurtdışı üniversitelerde doktora yapan coğrafyacıların tezleri çalışmaya dâhil edilmemiştir.

Bulgular

Batıda tarım coğrafyası

Batı dünyasında tarım coğrafyasının gelişimi, coğrafyanın erken kurumsallaşma dönemi olarak bilinen 19. yüzyılın ikinci yarısına kadar geri gitmektedir. Bu dönemde özellikle Anglo-Amerikan dünyada tarım coğrafyası ekonomik coğrafyanın en önemli bileşenlerinden biri olarak görülmekte ve incelenmektedir. Hem sanayinin mekansal örgütlenmesine dair genel teorilerin henüz geliştirilmemiş olması hem de bu dönemde tarımsal ekonomik faaliyetler ile çevresel koşullar arasındaki güçlü bağ, 19. yüzyılda tarım coğrafyasının betimleyici, ampirik çalışmalar şeklinde ve çevresel determinizm anlayışı doğrultusunda ele alınmasına neden olmuştur (Grigg, 1995). Tarımsal faaliyetlerin bu dönem ekonomik coğrafya içindeki ağırlığı o kadar belirgindir ki ekonomik coğrafyanın 20. yüzyılın ortalarına kadar üretilen en önemli teorilerinden ya da modellerinden ikisi olan Von Thünen’in arazi kullanım modeli ile Christaller’in merkezi yerler teorisi, bu çalışmalar sayesinde oluşturulabilmiştir (Page, 2010: 242). Ancak tarım coğrafyasındaki paradigmatik değişim, İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde olmuştur.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında Amerika’da ekonomik coğrafya alanında görülen sayısal devrimin etkileri ilk başta tarım coğrafyasını olumsuz etkilemiştir. Çünkü sayısal devrimin savunduğu modelleme yöntem ve teknikleri çoğunlukla endüstriyel yer seçimi sorunu ile bağlantılı olarak düşünülmektedir (Kaygalak, 2020). Buna karşın tarımın doğal koşullarla olan bağlantısı, bu tür modellerin varsayımları ile örtüşmeyen zıt görünüm sergilemektedir. Sayısal modelleme tekniklerine uymayışi nedeniyle Anglo-Amerikan ekonomik coğrafyası sanayi çalışmalarına ağırlık vermiş ve tarım coğrafyası adeta ayrı bir alan halinde izole kalmıştır. Ancak sayısal devrime yönelik eleştirilerin geliştirilmesiyle birlikte tarım coğrafyasına da yeniden bir dönüş olmaya başlamıştır. Söz konusu bu dönüşü yaratan en büyük itki politik ekonomik coğrafya yaklaşımının tarımsal çalışmalara dâhil edilmesidir (Page, 2010). Politik ekonomik coğrafya yaklaşımı ile beraber tarım coğrafyası, tarımsal faaliyetleri çevresel determinizm mantığıyla ele almaktan çok tarımın doğal ve çevresel koşullarla, devlet başta olmak üzere değişik ölçekteki siyasal örgütlerle, sanayi gibi değişik sektörlerle ve bölgesel ile yerel kalkınma sorunlarıyla bağlantılı olarak ele almaya başlamıştır.

Değişik konularla bağlantılı ilişkisel ele alış biçimi, tarım coğrafyasındaki teorik ve kavramsal tartışmalarda zenginliğe yol açarak sürekli yeni yaklaşımların belirmesine neden olmuştur. Singh ve Dhillon (2004: 21-37) tarım coğrafyasındaki yaklaşımları emtia yaklaşımı, bölgesel yaklaşım, determinist yaklaşım, sistematik yaklaşım gibi ana başlıklar altında toplamakta ancak son yıllarda bunlara davranışsal yaklaşım, ekosistem yaklaşımı ve inter-disipliner yaklaşım gibi yeni yaklaşımların eklendiğini savunmaktadırlar. Hem kıta Avrupası'nda hem de Amerika'da 20. yüzyılın ilk yarısına kadar bölgesel gelenek hakim durumdayken 1970'lere ve 80'lere gelindiğinde tarım coğrafyasının konularında güncel sorunlara bağlı olarak değişimler yaşanmıştır (Tümertekin ve Özgüç, 1997; Aliagaoglu, 2019). Çok uluslu şirketlerin tarımdaki yaygınlığı, tarım ve diğer sektörler arasında artan entegrasyon, küreselleşme, çevrecilik hareketleri, sermaye yoğunlaşması gibi birçok yeni süreç ve sorun, geleneksel yaklaşımların sunduğu açıklamaları yetersiz kıldığından batıda tarım coğrafyasında köklü konu değişimine neden olmuştur. Bu konu değişimine bağlı olarak da yaklaşımlarda çeşitlilik olmakta ve multidisipliner bakış açıları güçlenmektedir.

Aslında batıda tarım coğrafyası konularındaki değişim, daha çok gıda rejimlerinin değişimi ile paralellik göstermektedir. *Gıda üretiminin ve tüketiminin dünya ölçeğinde örgütlenmesini sağlayan kurallar ve ilişkiler bütünü olarak tarif edilen gıda rejimi* (Friedmann, 1993'ten aktaran Değirmenci, 2017: 768) 1990'lara gelindiğinde yeni bir evrim geçirmiştir. Temelde çok uluslu şirketlerin egemenliğindeki gıda üretim ve tüketim ilişkileri ile bu doğrultuda biçimlendirilmiş kurumsal yapıya tekabül eden yeni gıda rejimi ile birlikte, sadece tarım coğrafyası değil kırsal coğrafyadaki yaklaşımlar da değişmeye başlamıştır. Ülkeden ülkeye değişmekle birlikte Anglo-Sakson ülkelerdeki tarım coğrafyası çalışmalarında tarımsal ürün kalıpları, tarımsal arazi, tarımsal işgücü ve çevresel koruma, tarımsal pazarlama ve dağıtım ile hayvancılık konuları ağırlık oluşturan konular olmuştur (Rumney, 2005'ten aktaran Aliagaoglu, 2019: 373). Ancak yeni gıda rejimi ve onun etkisinde gerçekleşen yeni kırsal dönüşüm hem tarım coğrafyasının hem de kırsal coğrafyanın kentsel süreçlerle ve değişik konularla bağlantılı olarak ele alınmasına neden olmaktadır. Geçmişte daha çok kırsal ekonomi, kırsal yerleşmeler dokusu, kırsal mimari ve kırsal demografik dönüşüm ile tüm bunlara dair sorunlar etrafında yoğunlaşan gündemin yerini yeni konular almaya başlamıştır. Kırsal sanayileşme, tersine kırsal göç, demografik dönüşüm, planlama ve kırsal yönetim, rekreasyonel faaliyetler ve turizm, hizmetler sunumu, doğa koruma, sosyal yoksunluk, sürdürülebilir kırsal kalkınma gibi birçok yeni konu kırsal coğrafyanın çalışma konuları içinde ağırlık oluşturmaya başlamıştır (Clark, 1982; Plet, 2003; Woods, 2009; Ilbery, 2014).

Kırsallığın ve tarımsal yapının karakteri değiştikçe bu değişimi anlamaya dönük kavramsallaştırma çabası ve kuram geliştirme çabası da devam etmiştir (McDonagh, 2012). Gıda güvenliği, enerji güvenliği, iklim değişikliği, küreselleşme, küresel değer zincirleri, sürdürülebilir tarım, tarımsal uzmanlaşma, kırdaki inovasyon gibi birçok yeni kavram ve konu, tarım ve kırsal coğrafyanın yeni buluşma noktaları olarak ön plana çıkmaktadır. Bu zengin kavramsal çerçeve etrafında dönen yeni araştırma gündemi, sadece tarım ve kırsal coğrafya çalışmaları arasındaki etkileşimi arttırmamıştır. Aynı zamanda tarım coğrafyası ve kırsal coğrafya çalışmalarını kentleşme ve kent coğrafyası dinamikleriyle bağlantılı bir şekilde ilişkisel olarak düşünmeye yol açmıştır (Woods, 2005).

Türkiye'de tarım coğrafyasının gelişimi

Türkiye'de Batı'daki gibi konu ve yaklaşım çeşitliliği etrafında biçimlenen disiplinler bir gelişme öyküsünden maalesef bahsedilemez. Türkiye'de bölgeselci yaklaşımın etkisinde kalan beşeri coğrafya (Tuysuz ve Yavan, 2012), insan ve çevresel koşullar arasındaki uyumlu bütünlüğü, bu geleneğin bakış açısı olarak hep yüceltmıştır. Öyle ki bir bilim olarak coğrafyanın varlık nedeni neredeyse sadece insan ve çevre etkileşimi ile fenomenlerin dağılışı olarak tanımlanmış durumdadır. Bu algılayış biçiminin sonucunda doğal koşullarla bağıntısı açık ve yüksek olan her unsur, beşeri coğrafya çalışmalarında kendine kolaylıkla yer bulabilmiştir. Ancak doğal çevresel koşullarla ilk bakışta ilgisi kurulamayan fenomenler "*coğrafya değil*" denilip konu dışında bırakılmıştır. Tarımsal ekonomik faaliyetlerin ve kırsal yaşamın doğal çevresel koşullarla olan yoğun bağı ve uyumluluğu nedeniyle de Türkiye coğrafyacıları tarım coğrafyası ve kırsal coğrafya çalışmalarını yaygın araştırma konuları olarak kabul etmekte zorlanmamışlardır. Fransız ve Alman coğrafyasının etkisinde olan ilk kurumsallaşma çabalarının tam da bölgeselci yaklaşımın coğrafya biliminin varlık nedeni olarak kavrandığı döneme

denk gelmesi de bunu kolaylaştırmıştır. Türkiye’de coğrafyanın tarihsel gelişimi, hâkim temel yaklaşımları ile tüm diğer gelişmelerin dış dünyayla olan ilişkisi üzerine ayrıntılı değerlendirmeler yapan kimi çalışmaların (Tuysuz ve Yavan, 2012; Bekaroğlu ve Yavan, 2013; Bekaroğlu ve Yavan, 2018; Yazan ve Bekaroğlu, 2018) bulguları da bu savımızı desteklemektedir.

Türkiye’de beşeri ve ekonomik coğrafya kapsamında tarımsal ekonomiye ve kırsal peyzaja yönelik incelemeler, eğitimde modernleşmenin daha yerleşik hale gelip kurumsallaştığı 19. yüzyılın son çeyreğinde görülmeye başlanmıştır. Meşrutiyet dönemi ve sonrasında genel olarak artan okullaşma nedeniyle genel ve sistematik coğrafya ders kitaplarına olan ihtiyaç artmıştır. Bu ihtiyaç, ilk olarak daha çok askeri sınıf içinden gelen müelliflerin yazdığı eserler ile giderilirken 20. yüzyılın başında bu tür eserlerin sayısında ve türünde artış olacaktır (Akyol, 1940; Türkay, 1999; Ak, 2004). Türkiye’de Cumhuriyet öncesi dönemde tarım ve kırsal coğrafya ile ilgili çalışmaların başında Binbaşı Hüseyin’in Memalik-i Osmaniye Ziraat Coğrafyası (1885) adlı eseri gelse de (Doğanay ve Coşkun, 2012) Hasan Fehmi’nin Coğrafya-yı Zırai, Sinaî ve Tüccari’si (1890), Saffet Geylangil’in Memalik-i Osmaniye Coğrafyayı İktisadi’si (1912), Mehmed Burhaneddin’in Coğrafya-i İktisadi’si (1912), Faik Sabri Duran’ın Osmanlı Coğrafya-i İktisadi’si (1913) gibi genel ekonomik coğrafya kitaplarında da tarıma ilişkin geniş değerlendirmeler bulunmaktadır.

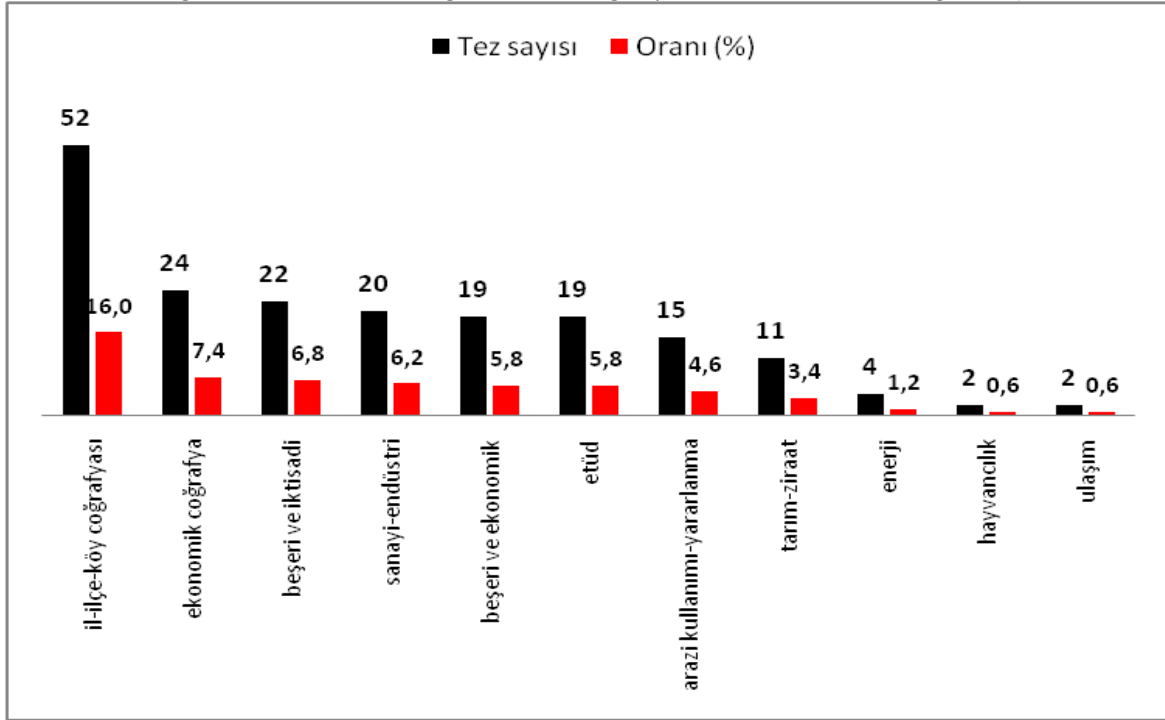
Cumhuriyet öncesi dönemde daha çok Fransız ve Alman geleneklerinin etkisinde olduğu gözlemlenen yazarların, doğal olarak bölgeselci geleneğe uygun biçimde betimlemeci tarzda eserler ortaya koyduğu görülmektedir. Tarımda ve kırsal yaşamda teknolojik gelişmelerin henüz belirgin bir etki sergilemediği bu dönemde, tarımın coğrafyası çevresel determinizme yakın bir çizgide ele alınmıştır. Osmanlı son dönem coğrafya çalışmalarına hâkim olan bölgesel yaklaşım ile çevresel determinizmin etkisi, Cumhuriyet döneminde de devam edecektir. Daha önce de belirttiğimiz gibi, bu anlayış ve yaklaşımın hegemonik etkisi, insan ve doğal çevre ilişkisinin güçlü şekilde yakalandığı konuların coğrafyanın araştırma gündemine girmesini sağlamıştır. Beşeri ve sosyal coğrafya kapsamında kültürün alansal farklılaşması açısından bakıldığında da tarım, bu kültürün başat ögesi olarak yine konu dışında bırakılmamıştır. Buna ek olarak Cumhuriyet dönemi okul ders kitaplarında vatanın coğrafi kurguları ve tahayyülleri ile ulus kimliğinin inşası (Özgen, 2011; Durgun, 2011) açısından da bölgelerin simgesel varlığı ve ulus kimliğinin bileşeni olarak yöresel ürün deseni, bölgesel tarımsal faaliyetlerin değişen karakteri ve bölgesel ürün çeşitliliği gibi konular, tarımın gündeme alınmasına neden olmuştur. Şüphesiz bunda nüfusunun çoğu kırsalda yaşayan bir ülkenin temel eğitimde tarımsal üretim ve tarım ekonomisi bilgisini yayma gibi pragmatik bir ihtiyaç da etkili olmuştur.

Tüm bu nedenlerle tarım konusu, coğrafyacılar açısından Cumhuriyet döneminde de kolaylıkla kabullenilebilir bir araştırma konusu olarak görülmüş ve coğrafyacılar tarafından tarıma ilişkin yapılan çalışmaların sayısı giderek artmıştır. Cumhuriyet’in erken dönemlerinde Faik Sabri Duran, Hamit Sadi Selen, Ali Macit Arda, Alexander Rustow ve Ali Tanoğlu gibi coğrafyacıların bazı çalışmalarında hayvancılık ve tarım coğrafyasına ilişkin değerlendirmeler ve bölümler bulunmakla birlikte (Doğanay ve Coşkun, 2012), tarımsal faaliyetlerin ders kitabı biçiminde geniş kapsamlı olarak araştırma gündemine gelmesi daha sonra olacaktır. Bu türde çalışmaların başında ise Tümertekin (1957), Tanoğlu (1968), Göney (1979), Göney, (1986), Koday (2005), Bulut (2006), Doğanay (2007), Doğanay ve Coşkun (2012), Durmuş ve Yiğit (2014) gibi eserler gelmektedir (Aliağaoğlu, 2019). Ayrıca Beşeri Coğrafya, Beşeri ve Ekonomik Coğrafya, Ekonomik Coğrafya, Türkiye Beşeri Coğrafyası ile Türkiye Ekonomik Coğrafyası gibi başlıklar altında yazılan ve üniversitelerde ders kitabı olarak okutulan çok sayıda kitap eserde de yine tarım, hayvancılık ve kırsal coğrafya ile ilgili bölümler bulmak mümkündür (Erinç, 1973; Aliağaoğlu, 2019). Aliağaoğlu (2019), Türkiye’deki belli başlı coğrafya dergileri üzerinden yaptığı literatür incelemesinden hareketle, 1915-2019 arası yıllarda tarım ile ilgili makale tipi çalışmaların sayısal olarak her geçen gün arttığını ileri sürmektedir. Buna karşın bu tür çalışmaların 1980’lere kadar temelde tarımsal üretim ve hayvancılık konularına odaklandığı da söylenmelidir (Aliağaoğlu, 2019: 375). Yine Aliağaoğlu ve Aslantekin (2018: 107), 1915-2017 yılları arasında coğrafya dergilerinde tarım coğrafyası ile ilgili toplam 103 makalenin yayımlandığını ve bunların tarımsal ürün, tarımsal işletmeler, seracılık, tarımsal gelişmeler, ulusal ve bölgesel tarımsal özellikler, tarımsal problemler ve tarımsal planlama gibi yedi temel konuda toplanabileceğini ileri sürmektedirler. Yazarlar yine bu çalışmalar içinde tarımsal ürüne odaklananların daha büyük bir paya sahip olduğunu

ileri sürmektedirler. Bu da dağılışı ve bu dağılıştaki çevresel koşulların belirleyici etkisini açıklayıcı faktör olarak ele alan klasik dönem coğrafya anlayışının günümüzde bile egemen olduğunu göstermektedir.

Nitekim bu kanıyı destekleyecek en önemli verilerden biri, Yükseköğretim Kurulu'nun (YÖK) veri tabanında bulunan doktora tezleridir. 1973 yılından 2023 yılına kadar coğrafyacılarca hazırlanmış ve başlığında, konusunda ya da dizininde “coğrafya” kelimesinin geçtiği 325 adet doktora tezinin tematik ve metodolojik incelenmesi, bu kanıyı desteklemektedir. Şekil 1’de son elli yılda beşeri coğrafyacılar tarafından hazırlanmış ve ekonomik coğrafya ile ilgili kabul edilebilecek tezlerin sayısı ve oranı gösterilmektedir. Başlığında geçen terimler itibariyle gösterilen bu dağılıma bakıldığında tarım coğrafyasının çok sınırlı olduğu hemen göze çarpmaktadır. Nitekim başlığında tarım (ziraat) geçen tezlerin sayısı 11 (%3,4) iken hayvancılık geçen tezlerin sayısı yalnızca 2’dir (%0,6). Ancak söz konusu doktora tezlerinin içeriğine bakıldığında başlığında “arazi kullanımı”, “etüd”, “ekonomik coğrafya”, “beşeri ve ekonomik” ile “beşeri ve iktisadi” terimlerinin geçtiği tezlerde de tarımın ele alındığı görülmektedir. Yine “X ilçesinin coğrafyası” biçiminde isim taşıyan “il-ilçe-köy coğrafyası” başlığını taşıyan monografik çalışmalarda da tarım coğrafyası ele alınmaktadır. Dolayısıyla sanayi ile kıyaslandığında daha düşük olmakla birlikte tarım coğrafyasına dair çalışmaların beşeri coğrafya ve monografik çalışmalar içinde görünenden daha geniş bir paya sahip olduğu söylenilebilir.

Şekil 1: Başlığındaki bazı terimlere göre beşeri coğrafya doktora tezlerinin dağılımı (1973-2022)

Kaynak: (YÖK Tez Merkezi verilerinden yararlanılarak yazarca hazırlanmıştır)

Ancak söz konusu bu doktora tezlerinin içeriğine ve metodolojisine bakıldığında tarımın daha çok betimsel bir şekilde ele alındığı görülmektedir. Özellikle monografik çalışmalarda tarımsal potansiyeli etkileyen çevresel ve beşeri koşullar sıralanmakta ve ardından yörede (il, ilçe ya da köyde) yetiştirilen tarım ürünlerine ilişkin betimleyici istatistik bilgiler sunulmaktadır. Yine arazi kullanımı ile ilgili çalışmalarda da benzer şekilde tarımsal faaliyet itibariyle ya da ürün itibariyle dağılışı alanları tanımlanmakta ve bunlara ait betimsel veriler sunulmaktadır. 1970’lerden günümüze gelindiğinde tarım coğrafyası ile ilgili yapılan doktora tezlerinin teorik, kuramsal ve kavramsal çerçeve açısından çok değişmediği görülmektedir. Yalnızca son yıllardaki çalışmalarda veri toplama, analiz etme ve haritalama gibi tekniklerde farklılaşma görülmektedir. Söz gelimi Pamukova’daki tarımsal yapının SWOT analizini yapan Arıcı (2016) uzaktan algılama tekniklerini kullanmaktadır. Aydın ve Van’da organik tarımın durumuna odaklanan çalışmasıyla Okudum (2021), tematik olarak diğer çalışmalardan farklılaşmaktadır. Benzer şekilde Koca (2021) gibi tematik açıdan sürdürülebilirlik, gıda güvenliği ve

kırsal kalkınma konularıyla ilişkilendirilebilecek çalışmaların varlığı da söz konusudur. Tüm bunlar göz önüne alındığında coğrafi bilgi sistemleri teknolojileri, uzaktan algılama teknikleri ve bilgisayarlı istatistik analizi tekniklerinin özellikle 2000’li yıllardan itibaren yaygın bir şekilde kullanıldığı görülse de bunun hala tarım coğrafyasındaki paradigmatik yaklaşımlarda köklü bir değişime yol açtığını söylemek mümkün görünmüyor. Öyle görünüyor ki Türkiye’de coğrafyanın insan çevre etkileşimi ve dağılımı bilimine indirgenmiş olması, tarımsal çalışmalarda betimsel ve bölgesel yaklaşımdan sapan kavrayış biçimlerine engel olmaktadır. Öyle ki yazılan doktora tezlerinin hiçbiri politik ekonomik coğrafya ve kurumsal ekonomik coğrafya gibi yaklaşımlara değinmediği gibi regresyon ve korelasyon analizi gibi sayısal modelleme tekniklerini de içermemektedir. Çoğunlukla tarımsal üretime, ürüne ve dağılıma odaklanmış bir bakış açısına sahip oldukları söylenilebilir.

Tarım coğrafyası çalışmalarında dönemsel gelişmeleri inceleyen çalışmaların sayısal olarak yok denecek boyutta olması ve yapılan çalışmalar arasında sürekliliğin olmayışı da tarım coğrafyasının Türkiye’de gelişmemesinin bir başka nedenidir. Gelişme dinamiklerini ele alan ve süreklilik arz eden çalışmaların yokluğu, belli yaklaşımlar temelinde farklılaşan bir alt disiplinin ortaya çıkmasını engellemiştir. Bunun yerine birbirini tekrarlayan ancak çalışma alanı anlamında yer seçimindeki farklılaşmayla sınırlı kalan, onun dışında konuya yaklaşım ve epistemolojik kabulleri itibarıyla birbirini tekrar eden çalışmalar yığından bahsedilebilir. Çalışmaların çoğunda tarım coğrafyası kırsal yapıdan bağımsız olarak, salt çevresel koşullarla olan uyumu çerçevesinde ele alınmaktadır. Özellikle sistematik yaklaşım kapsamında sayılan kitap eserlerde tarımın önemi, tarımsal faaliyetlerde çevresel ve beşeri faktörlerin rolü belirtilirken yüzeysel bir şekilde ekonomi politikalarının, devlet destekleme mekanizmalarının, kültürün vb. gibi diğer sosyal faktörlerin etkili olduğu, birkaç ara cümle ile geçiştirilmektedir. Bu tür çalışmalarda özellikle çevresel koşulların belirleyici etkisi ve biçimi öne çıkarılmakta ve daha sonra her bir tarımsal ürün grubu ekonomik önemi, yetiştirme koşulları, coğrafi dağılımı, kullanım alanları, üretim ve tüketim istatistikleri gibi genel nitelikleriyle ele alınmaktadır. Çoğunlukla betimleyici istatistik bilgilerle dolu olan bu tür çalışmalar, teorik yeni açılımlar getirmekten uzak olup birbirinin tekrarı konumuna düşmektedirler. Bu anlamda bu tür çalışmaların diğer disiplinlerce yapılan çalışmalardan en büyük farkı ve orijinal katkısı, tarımsal faaliyetlerin bölgeler düzeyinde coğrafi farklılaşmasını ortaya koymaları ve çalışılan ölçeğe bağlı olarak tarım bölgeleri tanımlamalarıdır. Ancak ilginç bir şekilde tarım ya da tarımsal faaliyetin sosyal yapıyla olan ilişkisi, politik ve ekonomik sistemlerle olan ilişkisel konumu göz ardı edilmektedir. Belli bir teorik ya da kuramsal varsayıma dayanmadığı için üretim, bölüşüm ve tüketim gibi tarımsal ekonomik yapıya özgü ilişkileri konu dışı bırakmaktadırlar. Böylelikle tarımı tam da kendi mekânsal bağlamı olan kırsal coğrafyadan yani kırsal sosyal karakterinden yalıtık olarak ele almaktadırlar. Adeta tarım bir kültür eseri olmaktan çok doğanın belirleniminde olan doğal bir sonuçmuş gibi, sosyal ve politik bağlamından bağımsız, yalıtık olarak ele alınmaktadır.

Kırsal coğrafya çalışmalarına gelindiğinde ise kitap eser tipindeki bu tür çalışmaların daha çok yerleşme fizyonomisi, mesken tipi, mimari ve doğal çevre uyumu ile kırsal demografik dönüşüm konuları etrafında yoğunlaştığı görülmektedir (Tanoğlu, 1954; Tunçdilek, 1967; Tolun-Denker, 1977; Tunçdilek 1978). Kırsal demografik yapı, göç, yaylacılık, kırsal ekonomik potansiyel, arazi kullanımı, kırsal toponomi gibi konular, 1980’lere kadar özellikle makale formunda çok sayıda çalışmaya konu olmuştur. Bu tür konular coğrafyacılarca yapılan il, ilçe, kasaba, belde ve köy gibi çok sayıdaki monografik çalışmada da işlenmeye devam edilmiştir (Yılmaz, 2019). Son yıllarda ise kırsal kalkınma ve kırsal turizm çalışmalarının yaygınlaşması ile konu çeşitliliği daha da artmış durumdadır. Kırsal yerleşme, kırsal nüfus, demografik değişim, kırsal kalkınma, kırsal turizm, kırsal ekonomik çeşitlilik, tarım ürünü deseni, sürdürülebilir tarımsal kalkınma ve temelde de tarımsal ürün desenini belirleyen çevresel koşullar gibi konular etrafında dönen bir gündem söz konusudur. Çoğunlukla betimleyici yaklaşımla bu konuları ele alan çalışmalar, kaçınılmaz olarak genel bir değerlendirme düzeyi ile sınırlı kalmaktadır. Belli bir teorik ya da kuramsal çerçeve üretmek yerine Türkiye’ye has gerçekliği mevcut ya da ithal kuramsal çerçevelerin içine sığdırma çabası gibi bir talihsizliğe düşmektedirler. Söz gelimi kent ve kır hala ayrı ontolojiler olarak ele alınmakta ve birbirinden bağımsız yapılar muamelesi görmektedir. Yine kırsal kalkınma için tek bir kalkınma reçetesi ya da çerçevesi genel geçer çözüm olarak sunulmakta ancak mekâna duyarlı kalkınma yaklaşımına değinilmemektedir. En önemlisi de kırsal dönüşümü yaratan temel süreçlerin bağlantılı olduğu toplumsal ve politik bağlam önemsenmemektedir. Bir başka

deyişle tarım coğrafyası gibi kırsal coğrafya da insan-çevre geleneğini ve bölgesel yaklaşımı aşmamıştır.

Kırsal coğrafyanın ve tarım coğrafyasının insan çevre geleneğini aşmaması biraz da kırsala ilişkin bilginin iktidar ilişkileri açısından kullanışlı oluşuna bağlıdır. Tarım coğrafyasını ya da kırsal insan çevre belirlenimiyle ele aldığımızda artık mevcut durum, insanların karar alma süreçlerinin ve eylemlerinin bir sonucu olarak değil; çevresel koşulların belirleniminde olan kaçınılmaz bir kader imiş gibi bir yanılığa neden olur. Bu ise kırsala ilişkin sorunlarda ve tarımsal gelir eşitsizliklerindeki sorumluluğun ya da kabahatin çevreye atılmasına aracılık etmektedir. Kırsal ilişkin bu türde bir bilgi inşası, hali hazırda geçerli zihinsel durumun devamını mümkün kılmaya yaradığından mevcut güç ilişkilerinin de sürekliliğini sağlamaktadır. Bu nedenle de örtük bir biçimde iktidar ve mevcut güç ilişkileri lehine bir tercihi ifade etmektedir. Akademik düzeyde coğrafyacıları bu bilgi yapısındaki ısrarını meşrulaştıran şey ise sözde nesnellik ve bilimsellik nosyonudur. Ancak tarıma ve kırsal dair analizleri sosyal ve politik bağlamından kopararak yalnızca çeşitli doğal değişkenler arasındaki ilişkiye indirgemek ve bu ilişkiler içinde dominant olan kategorilerin her birinin rolünü incelemek, somut olgusal verilerden hareketle yapılan bir analiz olsa da burada bilimsel nesnellikten ziyade örtük bir ideolojik konumlanma kaygısı vardır. Bu ideolojik konum, kırsal yapıyı ve kırsal mekansal dönüşümü anlamaya dönük eleştirel bir açıklama sunmak yerine, mevcut yapının olduğu haliyle yeniden üretilmesi taraftarı olan gelenekçi ve muhafazakar bir konumdur. Türkiye’de beşeri coğrafyayı temsil eden temel kurumsal niteliklerden biri olan bu muhafazakar tavır nedeniyle değişen kırsal gerçekliğe rağmen egemen bakış açısı ve yaklaşım değişmemektedir. Nitekim kırsal alan çalışmalarında yeşil ekonomi, mavi ekonomi, sürdürülebilir kırsal kalkınma gibi değişen paradigmatik gündemlere rağmen Türkiye’de temel yaklaşımlarda bir sapmanın olmayışı ancak bununla açıklanabilir.

Sonuç ve öneriler

Cumhuriyet’in ikinci yüzyılına girdiğimiz günümüz koşullarında, kırsal coğrafyanın ve kentsel coğrafyanın iç içe geçmiş karakteri bu iki toplumsal coğrafyayı artık ayrı ayrı değil, birlikte düşünmeyi zorunlu kılmaktadır (Keyder ve Yenal, 2020). Benzer şekilde tarım coğrafyası ile kırsal coğrafya çalışmaları arasında da iletişim kurmayı gerektirmektedir. Zira kentsel tüketimi göz önüne almadan tarımsal üretimdeki dönüşümü açıklayamayacağımız gibi; tarımsal üretimin, dolaşımın ve tüketimin boyutlarını kavramaksızın kırsal coğrafyadaki demografik ve sosyal dönüşümü de açıklayamayız. Bu yüzden alt disiplinler halinde birbirinden bağımsız ele alış biçimlerinden ziyade; konular arasında değişik disiplinler bakış açılarını buluşturan disiplinler arası bakış açısına ihtiyaç bulunmaktadır. Ancak daha da önemlisi değişik çalışma alanlarını ilgilendiren konuları ve süreçleri birbiriyle bağıntılı olarak ele almayı ifade eden ilişkiyel yaklaşıma (Bathelt ve Glöckler, 2011) ihtiyaç duyulmaktadır.

Bugünün Türkiye’inde kırsal dönüşüme yol açan çok çeşitli süreçlerin varlığı söz konusudur. Bu süreçler, Türkiye’nin gelecek yüzyıldaki tarım coğrafyasını, kırsal coğrafyasını ve dolayısıyla da kentsel coğrafyasını şekillendirecek dinamiklerin başında gelmektedir. Türkiye coğrafyacıları ve sosyal bilimcileri tüm bu süreçlere göz yumamazlar. Tarımın sermayeleşmesi, ticarileşmesi, tarımsal ürünlerin metalaşması, mülksüzleşme, yoksullaşma, sermaye yoğunlaşması, bağımlılık ilişkilerinin derinleşmesi vb. gibi süreçler, kırsal coğrafyanın dönüşümünün arkasında yatan temel süreçlerdir (Günaydın, 2010; Tekeli, 2016; Evrim-Önal, 2017; Aydın, 2018). Kırsallığı, tarımsal üretimi ve kentleşmeyi birbiriyle bağıntılı yapılar olarak gören ilişkiyel düşünme biçimi, tüm bu süreçleri yine birbiriyle bağlantılı olarak anlamaya ve açıklamaya olanak sunar.

İlişkiyel perspektiften kırsal ve tarımsal dönüşümü ele almak, aynı zamanda bu süreçlerin her birinin kendine özgü dinamik karakterini anlamaya ve süreçleri yönlendiren kesimlerin ilgi ve çıkarlarının birbiriyle uyum ve çatışma düzeylerini açıklamaya imkân sunmaktadır. Bir başka deyişle bu alanlara politik ekonomik coğrafya yaklaşımını dâhil etme imkânı sunmaktadır. Bu nedenle coğrafyacılarca yapılan süreç odaklı analitik değerlendirmelere ve yerel çalışmalara olan ihtiyaç her zamankinden daha fazladır. Zira bu tür çalışmalar kırsal dönüşümün ve tarım coğrafyasının ilişkiyel kavrayışına ek olarak politik ekonomik boyutunu ortaya koymaya olanak vermektedir. Tüm bu süreçler ve nedenler, artık coğrafyacıların klasik bakış açılarından ayrılan yeni epistemolojik kabullerden ve perspektiflerden hareket etmesi gerektiğine işaret etmektedir.

Cumhuriyet dönemi boyunca Türkiye’de sanayi ve tarım arasındaki tamamlayıcı ilişki de tarım coğrafyasını diğer sektörlerle bağlantılı olarak düşünmeyi gerektirmektedir. Bugün ülkemizde hala tarım ve sanayi arasındaki bütünleşme düzeyi yüksektir. Ancak bu sektörel ilişkinin mekânsal ya da bölgesel boyutu değişkenlik sergilemektedir. Özellikle tarım ekonomisinin başta sanayi olmak üzere, hizmetler, finans ve turizm sektörleriyle olan bağlantısının bölgesel karakterini açığa çıkarmak, coğrafyacıları bekleyen yeni sorumluluklardan biri olarak durmaktadır. Benzer şekilde teknolojik gelişmelerin kırsal ve tarımsal coğrafyada yarattığı değişimler her geçen gün çeşitlenmektedir. İş kayıpları, topraksızlaşma, işçileşme, demografik anlamda yaşlanma, göç gibi kırsal alana ilişkin sorunlar, teknolojik etkilerin uzun vadeli sonuçları olarak sayılsa bile bunların bölgesel açıdan farklılaşma düzeyini ortaya koymak gerekmektedir. Nesnel interneti ile tanımlanan dördüncü sanayi devriminin Türkiye tarım coğrafyasındaki ve kırsal alandaki dönüştürücü etkisi, yeni yüzyılda coğrafyacıların yanıtını araması gereken temel sorunlardan biri olarak beklemektedir. Değişik teknolojilerin kırsal kesim ile tarım alanındaki ilişkileri nasıl dönüştürdüğü ve bunun coğrafi peyzaja nasıl yansıtıldığı önemli bir konu olarak beklemektedir.

Bunun yanı sıra yeni gıda rejimi kapsamında şekillenen tarımın doğası gereği, tarım coğrafyası salt üretim odaklı bir bakış açısına hapsolmemelidir. Genel olarak bakıldığında Türkiye’de tarım coğrafyası çalışmaları çoğunlukla tarımsal üretimi araştırma odağına almaktadırlar. Oysa geç kapitalizm çağında, tarım ve diğer sektörler arasındaki etkileşim her zamankinden daha çok artmıştır. Bu da tarım coğrafyasının tüketim ve dolaşım dinamiklerini de üretim kadar odağına almayı gerektirmektedir. Günümüzde tarım ekonomisiyle bağlantılı hizmetlerin sayısı ve türü geçmişe kıyasla ciddi şekilde artmaktadır (Tekeli, 2016). Kırsal turizm mekânları, ikincil konutlar, lojistik merkezler, gıda işleme tesisleri, depolama alanları, rekreasyonel alanlar, kamp sahaları, eğitim kurumlarının kampüsleri, enerji santralleri, benzin istasyonları vb. gibi temelde kentsel tüketim talebine dayalı alanlar, kırsal coğrafya ile kentsel coğrafya arasındaki sınırın muğlâklığına ek olarak tarımdaki ve kırsal coğrafyadaki dönüşümün hem tüketime hem de kente bağlı olarak gerçekleştiğinin göstergesidir.

Türkiye tarımının yeni gıda rejimi altında dış dünyayla olan bağlantısı her geçen gün derinleştiğinden bu bağlantısallığın coğrafi boyutu da önemli konulardan biridir. Sadece ürünü, üretimi ve çiftçiyi temel alan değerlendirmelerle artık yetinilmemelidir. Değişik coğrafi ölçeklerde tarım ilişkilerinin ve bağlantılarının yayılımı da önemli araştırma gündemlerinden biri olarak beklemektedir. Ülkeler düzeyinde ithalat ve ihracat bağlantılarından tutun da ülke içinde bölgesel düzeyde değişik iş kolları ve istihdam alanlarıyla olan bağlantılara varıncaya dek tarımsal bağlantısallığın coğrafi resmini ortaya koymalıdır. Dahası, bu bağlantısallığın mekânsal örüntüsünün ne tür sonuçlar ürettiğini de incelemelidirler. Tarımın girdi ve çıktı ilişkileriyle hangi alt sektörlerle ne düzeyde bağlantılı olduğu ve bu bağlantısallığın her bölge açısından nasıl farklılaştığı ortaya konulmaksızın gerçekçi tarım politikası üretilemez. Bu yüzden Türkiye coğrafyacıları Anglo-Amerikan coğrafyacılarının yaptığı gibi, araştırma odaklarını ürün deseni ve ürünlerin dağılışımdan üretimin sosyal ilişkilerine doğru kaydırmalıdır. Kırsal coğrafyayı şekillendiren tarım ekonomisinin üretim, dolaşım ve tüketim boyutlarını şekillendiren kurumsal ve politik faktörlerini ön plana çıkarmalıdır.

Sonuç olarak yüzyılın dönümünde Türkiye tarım coğrafyasını dünyadaki gelişmeler ışığında ele almak istediğimizde mevcut epistemolojik konumumuzdaki birkaç noktada değişikliğe gitmemiz gerekmektedir. Bunlardan birincisi, tarım coğrafyasını kırsal ve kentsel alanlardaki birbiriyle bağlantılı çok sayıda sürecin diyalektik işleyişinin şekillendirdiğini savunan ilişiksel bakış açısına sahip olmaktır. İkincisi üretim odaklı değerlendirmelerin yanı sıra tüketim ve dolaşımı da göz önüne almalıyız. Üçüncüsü ürün deseni ve çevresel koşulları odak alan betimleyici çalışmalar yerine, toplumsal süreçleri ve sosyal ilişkileri temel alarak tarım coğrafyasının değişimini ve dönüşümünü yaratan dinamikleri araştırma merkezine taşımamız. Anglo-Amerikan ekonomik coğrafyasında son yıllarda yükselen ilişiksel, kurumsal, evrimsel ve politik ekonomik coğrafya yaklaşımlarını buluşturan ve olguları çoklu ölçekte ele alan analiz biçimlerine yönelmeliyiz. Dördüncüsü ise yapısal makro koşullar ile aktörlerin rollerini de anlamaya imkân veren mikro dinamikleri bir arada yakalamaya olanak sunan çok düzeyli analitik bakış açıları geliştirmeliyiz. Ancak bu şekilde tarım coğrafyasının yeni yüzyılına uygun gerçekçi bir araştırma gündemi ve ele alış biçimi geliştirebiliriz.

Kaynakça

- Ak, M. (2004). Osmanlı coğrafya çalışmaları. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 4(2), 163-211.
- Akyol, İ. H. (1940). *Tanzimat devrinde bizde coğrafya ve jeoloji*. Maarif Matbaası.
- Akyol, İ. H. (1943a). Son yarım asırda Türkiye’de coğrafya I: mutlakiyet devrinde coğrafya. *Türk Coğrafya Dergisi*, 1, 3-15.
- Akyol, İ. H. (1943b). Son yarım asırda Türkiye’de coğrafya II: meşrutiyet devrinde coğrafya. *Türk Coğrafya Dergisi*, 2, 121-136.
- Akyol, İ. H. (1943c). Son yarım asırda Türkiye’de coğrafya III: cumhuriyet devrinde coğrafya. *Türk Coğrafya Dergisi*, 3, 247-276.
- Aliağaoğlu, A. (2019). Tarihsel süreçte dünya’da ve Türkiye’de tarım coğrafyası alanındaki çalışmalar. *Coğrafi Bilimler Dergisi*, 17(2), 367-383.
- Aliağaoğlu, A. ve Aslantekin, Y. (2018). Balıkesir merkez ilçede davranışsal tarım coğrafyası. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 40, 101-122.
- Andreae, B. (1981). *Farming developing and space: a world agricultural geography* (3rd ed.). De Gruyter.
- Arı, Y. (2013). Yeni yüzyılda Türkiye’de coğrafya: fırsatlar ve tehditler. *Beşeri Coğrafya Dergisi*, 1, 6-13.
- Arı, Y. (2017). Çevresel determinizmden politik ekolojiye: son 100 yılda dünyada ve Türkiye’de insan-çevre coğrafyasındaki yaklaşımlar. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 22(37), 1-34.
- Arıcı, F. (2016). *Pamukova’da tarımsal faaliyetler: sorunlar ve çözüm önerileri*. [Doktora tezi]. İstanbul Üniversitesi.
- Aydın, Z. (2018). *Çağdaş tarım sorunu*. İmge Kitabevi.
- Bathelt, H. ve Glückler, J. (2011). *The relational economy: geographies of knowing and learning*. Oxford University Press.
- Bekaroğlu, C. E. ve Yazan, S. (2021). *Hegemonyayı haritalamak: Türk coğrafyacılığındaki entelektüel değişim üzerine ampirik bir araştırma*. Pegem Akademi.
- Bekaroğlu, E. (2016). Modern dünya-sisteminin bilgi yapıları bağlamında coğrafya için bir dışsal tarih okuması. *Toplum ve Bilim*, 136, 117-146.
- Bekaroğlu, E. ve Yavan, N. (2013). Modern Türk coğrafyasının tarihsel gelişiminde batılı coğrafya okullarının etkisi: ampirik bir analiz. *Beşeri Coğrafya Dergisi*, 1, 51-66.
- Bekaroğlu, E. ve Yavan, N. (2018). Türk coğrafyacılığında dört gelenek: ampirik bir analiz. *Marmara Coğrafya Dergisi*, 35, 101-109.
- Bekaroğlu, E., Yavan, N. ve Anlı, Ö.F. (2019). Türk coğrafyacılığında jenerasyonlar: disiplinin tarihine kohortçu bir yaklaşım. *Coğrafi Bilimler Dergisi*, 17, 55-77.
- Bulut, İ. (2006). *Genel tarım bilgileri ve tarımın coğrafi esasları (ziraat coğrafyası)*. Gündüz Eğitim ve Yayıncılık.
- Clark, G. (1982). Developments in rural geography. *Area*, 14(3), 249-254.
- Değirmenci, E. (2017). Türkiye tarımında neoliberal dönüşüm ve metalaşma. *Praksis* 43, 765-784.
- Doğanay, H. (2007). *Ziraat coğrafyası*. Aktif Yayınevi.
- Doğanay, H. ve Coşkun, O. (2012). *Tarım coğrafyası*. Pegem Akademi.
- Durgun, S. (2011). *Memalik-i şahane’den vatan’a*. İletişim Yayınları.
- Durmuş, E. ve Yiğit, A. (2014). *Türkiye’nin tarım yöreleri ve bölgeleri*. Nobel Yayıncılık.
- Erinç, S. (1973). *Cumhuriyetin 50. yılında Türkiye’de coğrafya*. Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Yayınları.
- Evrin-Önal, N. (2017). Tarım ve köylülük “sorun”larına dair bir tartışma çerçevesi. *Praksis*, 43, 727-739.
- Friedmann, H. (1993). The political economy of food: a global crisis, *New Left Review*, 197, 29-57.
- Göney, S. (1979). *Türkiye ziraatinin coğrafi esasları 1*. İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- Göney, S. (1986). *Sıcak bölgelerde ziraat hayatı*. İstanbul Üniversitesi Coğrafya Enstitüsü Yayınları.
- Grigg, D. (1995). *An introduction to agricultural geography*. Routledge.
- Gümüşçü, O. (2012). Katip Çelebi’den günümüze Türkiye’de coğrafyanın tarihi serüveni. *TÜCAUM VII. Coğrafya Sempozyumu Bildiriler Kitabı* (355-389). Tücaum.

- Gümüşçü, O. (2019). Türk coğrafya çalışmalarına genel bir bakış: dün – bugün – yarın. M. Kaçar ve Ö. Bozkurt (Ed.), *Bilim tarihine yeni yaklaşımlar* içinde (ss.155-244). Mardin Artuklu Üniversitesi Yayınları.
- Gümüşçü, O. ve Karakaş-Özür, N. (2016). Türkiye’de modern coğrafyanın kuruluşu ve örgütlenmesi. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 93(32), 105-148.
- Günaydın, G. (2010). *Tarım ve kırsallıkta dönüşüm: politika transferi süreci / AB ve Türkiye*. Tan Kitabevi Yayınları.
- Ilbery, B. (Ed.) (2014). *The geography of rural change*. Routledge.
- Kaygalak, İ. (2020). *Mekân ve ekonomi: ekonomik coğrafyada yeni yaklaşımlar*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Keyder, Ç. ve Yenal, Z. (2020). Covid-19 dünyasında yeni bir toplumsal coğrafyaya doğru. *Sarkaç*, 16.01.2020 tarihinde <<https://sarkac.org/2020/09/covid-19-dunyasinda-yeni-bir-toplumsal-coğrafyaya-dogru/> adresinden erişildi.
- Koca, R. (2021). *Yarı göçebe hayvancılık faaliyetlerinin kırsal sistemlerin sürdürülebilirliği ve gıda güvenesi bakımından önemi: Gömürgen köyü (Kayseri) örneği*. [Doktora tezi]. Ankara Üniversitesi.
- Koday, S. (2005). *Doğu Anadolu Bölgesi’nde hayvancılık*. Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- McDonagh, J. (2012). Rural geography I, changing expectations and contradictions in the rural. *Progress in Human Geography*, 37, 712–720.
- Okudum, R. (2021). *Aydın ve Van illerinde organik tarım uygulamaları: kültür, mekân ve kalkınma (KMK)*. [Doktora tezi]. Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi.
- Özgen, N. (2011). Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşundan günümüze coğrafya ders kitaplarında vatanın sonu gelmez kurguları. *Toplum ve Bilim*, 121, 48-78.
- Özgür, E. M. ve Yavan, N. (2013). Türk coğrafyacılarının iç hesaplaşması: Neden başaramadık? Nasıl başarabiliriz? *Beşeri Coğrafya Dergisi*, 1, 14-38.
- Özgür, M. E. (2018). Türk beşeri coğrafyasında yenileşme eğilimleri: değişim aktörlerinin perspektifinden bir değerlendirme. *International Journal of Geography and Geography Education*, 38, 142-170.
- Page, B. (2010). Agriculture. E. Sheppard ve T. J. Barnes (Ed.), *A companion to economic geography* içinde (ss. 242-256). Blackwell.
- Plet, F. (2003). French rural geography: some steps and concepts. *Sociétés contemporaines*, 49-50(1-2), 85-106.
- Rumney, T. A. (2005). *The study of agricultural geography, a scholarly guide and bibliography*. The Scarecrow Press.
- Singh, J. ve Dhillon, S. S. (2004). *Agricultural geography*. (3rd Edition). Tata McGraw-Hill.
- Tanoğlu, A. (1954). İskân coğrafyası: esas fikirler, problemler ve metod. *İstanbul Üniversitesi Türkiyat Enstitüsü Mecmuası*, 27, 1-32.
- Tanoğlu, A. (1968). *Ziraat hayatı: ziraat tarihine bir bakış ve orta iklim memleketlerinde ziraat*. İstanbul Matbaası.
- Tanrıkulu, M. ve Gümüşçü, O. (2021). Türkiye’de coğrafya biliminin gelişimi 1940-2000 dönemi. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 19(37), 467-512.
- Tekeli, İ. (2001). Kent planlaması ve kent araştırmaları. *Cumhuriyet döneminde Türkiye’de bilim: sosyal bilimler II* içinde (ss. 97-159). TÜBA Yayınları.
- Tekeli, İ. (2016). *Dünya’da ve Türkiye’de kır-kent karşıtlığı yok olurken yerleşmeler için temsil sorunları*. İdeal Kent Yayınları.
- Tolun-Denker, B. (1977). *Yerleşme coğrafyası-kır yerleşmeleri*. İstanbul Üniversitesi Coğrafya Enstitüsü Yayınları.
- Tunçdilek, N. (1967). *Türkiye’de iskan coğrafyası (kır iskanı)*. İstanbul Üniversitesi Coğrafya Enstitüsü Yayınları.
- Tunçdilek, N. (1978). *Türkiye’nin kır potansiyeli ve sorunları*. İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- Tuysuz, S. ve Yavan, N. (2012). Bölgesel coğrafya yaklaşımı ve Türk coğrafyasındaki etkileri üzerine kritik bir değerlendirme. *Tücaum VII. coğrafya sempozyumu bildiriler kitabı* (390-405). Tücaum.
- Tümertekin, E. (1957). *İktisadi coğrafya: kurak bölgelerde ziraat hayatı*. Sermet Matbaası.
- Tümertekin, E. ve Özgüç, N. (1997). *Ekonomik coğrafya: küreselleşme ve kalkınma*. Çantay Kitabevi.
- Türkay, C. (1999). *Osmanlı Türklerinde coğrafya*. Milli Eğitim Basımevi.

- Woods, M. (2005). *Rural geography* (2nd ed.). Sage.
- Woods, M. (2009). Rural geography: blurring boundaries and making connections. *Progress in Human Geography*, 33(6), 849–858.
- Yavan, N. (2005). SCI ve SSCI bağlamında Türkiye'nin coğrafya biliminde uluslararası yayın performansının karşılaştırmalı analizi 1945-2005. *Coğrafi Bilimler Dergisi*, 3, 27-57.
- Yavan, N. (2012). Postgraduate geography education in Turkey. N. Yavan ve İ. Kaya (Ed.). *International perspectives on postgraduate education and training in geography* içinde (ss. 111-157). Turkish Association of Geographers.
- Yavan, N. (2019). Türkiye'deki coğrafyacıların uluslararası yayın performansı (1945-2015): son 10 yılda (2005-2015) ne değişti? *International Journal of Geography and Geography Education*, 39, 121-150.
- Yavan, N. ve Kurtar-Anlı, C. (2018). (Un)making human geography in Turkey under the dominance of environmental determinism. *Possible Düşünme Dergisi*, 13, 77-98.
- Yazan, S. ve Bekaroğlu, E. (2018). Türk coğrafyacılığının disiplinler ilişkileri üzerine ampirik bir araştırma. *Coğrafi Bilimler Dergisi*, 16(1), 37-67.
- Yılmaz, C. (2019). Türkiye kırsal yerleşme coğrafyası literatürü. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 34, 519-560.
- Yiğit, A. ve Tuncel, H. (2017). *100. yılında Türkiye'de coğrafyacılar*. Türk Coğrafya Kurumu Yayınları.

Etik kurul onayı

Anket, mülakat, odak grup çalışması, gözlem, deney, görüşme teknikleri kullanılarak katılımcılardan veri toplanmasını gerektiren çalışma olmaması, insan ya da hayvanların deneysel amaçlı kullanılmaması, klinik çalışmalarla ilgili olmaması ve kişisel verilerin korunması kanunu kapsamına girecek herhangi bir veri kullanılmaması sebebi ile bu araştırma etik kurul izni gerektirmeyen çalışmalar arasında yer almaktadır.

Çıkar çatışması beyanı

Bu çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.